

חינוך הבת ללמוד תורה, למוסר ולעזרה לזולת

שאלנו את כבוד הרב שאלות בכמה תחומים הקשורים לחינוך האשה בימינו. ולשם הקיצור בשאלות חולקו בכותרות לתחומיהן העיקריים: (א) לימוד תורה לאשה וכל הכרוך בזה. (ב) חיוב האשה בתפילות וברכות שונות. (ג) בעיית מנהגי העדות השונות שבנותיהן מתחנכות בדרך כלל תחת קורת גג אחד (או אף בפנימיה אחת). (ד) בעיות שונות בהלכות מוסר וצניעות העולות על סדר יומנו בשנים האחרונות. (ה) בעיית השירות הלאומי לבנות במדינת ישראל המשוועת לכל יד עוזרת בכל התחומים. (ו) ולבסוף בקצרה על יחס ההלכה לאשה בתפקידים ציבוריים.

וזה תשובתו:

האשה ולימוד התורה

(1) חיוב האשה בלמוד התורה. שאלה זו נחלקת לשלושה חלקים, חובה, רשות, ואסור. עצם למוד התורה לאשה באופן כללי תלוי במחלוקת תנאים במסכת סוטה פ"ג מ"ג: בן עזאי אומר חייב אדם ללמד את בתו תורה... ר' אליעזר אומר המלמד את בתו תורה מלמדה תפלות. ובגמ' הקשו תפלות סלקא דעתך? אלא אימא כאלו לימדה תפלות. ושם: א"ר אבהו מ"ט דר"א דכתיב אני חכמה שכנתי ערמה, כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה בו ערמומית. ורבנן (כלומר החולקים על ר"א) האי אני חכמה מאי עבדי ליה (כלומר היאך מפרשים פסוק זה) מבעי ליה לכדריב"ח דאמר אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמעמיד עצמו ערום עליהן (כלומר שאינו להוט אחר הממון והרכושנות) ע"כ. ונחלקו המפרשים בפירוש תפלות שאמר ר"א בהתאם להסבר של ר' אבהו, פרש"י, „שמחוכה היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע“. אך הרמב"ם לא הרחיק לכת עד כדי כך לראות בצבור הנשים מסורות כל כולן לכך, ושלמוד התורה רק ילמדנה היאך להצטנע שלא תיגלה רעתה בקהל. לפיכך פי' בפיהמ"ש תפלות „השוא ודברי ההבל“. וכיוצא בזה כתב בחבורו היד החזקה, ובהמשך דברינו נעמוד על כוונת דבריו.

גם הרב המאירי לא הרחיק לכת כפרש"י וז"ל ר"ל דברים תפלים שמתוך הבנתה ביתר מגדרה היא קונה ערמימות מעט, ואין שכלה מספיק להבנה הראויה, והיא סבורה שהשיגה, ומקשקשת כפעמון להראות את חכמתה לכל". הרי שמבאר תפלות, ההתהדרות וההתפארות במעט הידיעות שקנתה.

והנה הרמב"ם פסק כר' אליעזר נגד בן עזאי, ואחריו נמשכו כל יתר הפוסקים, וכבר תמחו רבים על עצם הפסיקה כר"א. כיון שבש"ס איתא בפירוש דרבנן פליגי אר"א, ומשמע דגם

ריב"ח פליג אר"א בפירוש הכתוב, וא"כ מה ראה לפסוק כר"א ולא כרבנן וכבן עזאי. ועיין לחם משנה בפ"ן דעות הל' ז דראוי לפסוק כבן עזאי משום דר"א שמותי הוא ולית הלכתא כוותיה. ורבות דנו בזה המפרשים. בכל אופן כבר נפסקה הלכה כר' אליעזר. וכך כתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"א הל' יג: אשה שלמדה תורה יש לה שכר... ואע"פ שיש לה שכר צו חכמים שלא ילמד אדם את בנו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאלו לימדה תיפלות. במה דברים אמורים בתורה שבעל פה, אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה, ואם לימדה כמלמדה תיפלות, ע"כ.

והנה אי אפשר בשום אופן להבין דברי הרמב"ם כפרש"י, גם לא כפירוש המאירי, כי מה ענין „מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן“ להתהדרות וההתפארות שכתב המאירי. כי לפירוש המאירי המגרעת בלומדת ולא בלמוד, ולדברי הרמב"ם המגרעת בלמוד עצמו. והנה אשר פירשו לנו קדמונינו בדברי הרמב"ם, וניכרים דברי אמת. שאין אסור אלא החלק הלימודי שבתורה שבעל פה, כלומר למידת הדינים בשלש עשרה מדות, כי מרבית איסורין ועונשין של תורה ושל דברי סופרים בנויים על אחת המדות, וכאשר תאמר לה כי יסוד הדין ובסיסו הוא: נאמר כאן כך ונאמר כאן כך, ומשום כך נלמד אחד הדינים מחברו, ופעמים אף שניהם נלמדים זה מזה במדת „בא ללמד ונמצא למד“, בודאי שתאמר אם לא בפיה הרי בלבה, אם כל הבסיס של הדין או העונש הוא זיהוי מלים (שלכאורה) מקריות, הרי זה בסיס לא איתן ואף רעוע, וזהו ההבאי לפי עניות דעתן, כלומר מגעות למסקנא שכל הבסיס הבאי, או שוא ודברי הבל, כלשון הרמב"ם בפיהמ"ש. וכבר גם חכמי ישראל שאלו את זאת, ואלמלי למדנו הרמב"ם בהקדמתו לספר המצות לא היינו יודעים סוד הדבר, והוא, שכל דבר שאנו מוצאים חז"ל לומדים אותו באחת המדות ואמרו בפירוש שהוא דאורייתא, או שחייבים עליו כך וכך, נדע שכך קבל משה מסיני בפירוש הכתוב, ואין הלמידות באחת המדות היא העיקר, ואינה אלא אסמכתא ורמז בלבד. וכל שלא נאמר בו שהוא דאורייתא או שחייבין עליו כך וכך אינו אלא דרבנן בלבד, והסמיכה לאחת המדות שוב אסמכתא או רמז. וכאשר תסביר לנערות יסוד זה יקשה עליהן לקבלו בראותן שכן המחלוקת בין התנאים או אף דברי תנא מוחכמים בנויים רק על מדה זו או אחרת, ואז „הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן“ כלומר עלול להיות נדמה להן שכלל אותן הדינים וההלכות שנלמדו באחת המדות אינן אלא דברי הבאי, וכדלעיל, ולא יוכלו להבין את מדת חלות חובתן. אמור מעתה אין אסור מכלל תורה שבעל פה אלא רק אותן שהן ממש „בעל פה“ ובנויים לכאורה על מדות, אבל אותן שיש להן עיקרים גדולים וכפי שאמרו במשנה חגיגה סוף פ"א „יש להן על שיסמוכו“ אין איסור ללמדן.

ואף גם זאת קשה לנו בדברי רבנו הגדול הרמב"ם, מה שפסק „אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה ואם לימדה אינו כמלמדה תיפלות“ דאתיא דלא כמאן. שאם דברי ר' אליעזר אמורים רק בתורה שבעל פה, אם כן בתורה שבכתב אין חולק על בן עזאי ונשאר חובה ללמוד תורה שבכתב, ומדוע פסק לא ילמד אותה לכתחלה. ואם דברי ר' אליעזר אמורים על הכל כלומר על תורה שבכתב ותורה שבעל פה, א"כ מדוע פסק כי שבכתב אינו כמלמדה תיפלות, ונמצאו דברי רבנו דלא כמאן. ונראה ברור כי לרבנו היה מקור שאינו בידינו כיום.

ומכאן לשאלה השניה, מורה המלמדת בתיכון ספר ויקרא או ספר דברים אם רשאית לעיין בגמרא על היסודות ולהביאן בפני תלמידותיה אף בחלק האמור לעיל, כלומר הסוג הראשון. נראה ברור שרשאית היא לעיין כרצונה ולהעניק מידעוניה לחניכותיה, כי כל האסור אינו אלא על האיש ללמדה, אבל שהיא תלמד מעצמה אין שום איסור או מניעה כלל וכן כתב הפרישה בהדיא.

וגדולה מזו יש מי שכתב שגם אין איסור על כל גבר ללמד לנשים גם תורה שבעל פה, אלא האיסור הוא רק על האב ללמד את בתו, ודיינו כלשון המשנה „המלמד את בתו” וכך הוא לשון הרמב”ם ויתר הפוסקים שנמשכו אחריו. והבו דלא לוסף עליה. והטעם ברור כפי שכתב הרמב”ם „מפני שרוב הנשים”, ואשה החושקת ללמוד שעור בגמרא הרי כבר יצאת מכלל הרוב. וכדמשמע מדברי הפרישה, ומכאן תשובה לשאלתכם בנערה המתעקשת לשמוע שעור גמרא שאין לעכב בעדה. ודברים של טעם הם.

הסוג השלישי שהוא חובה הרי כפי שנאמר בדברי הפוסקים ומקורו בסמ”ג הם הדינים אשר שייכים לה בדרך כלל, כגון מליחה, בשר בחלב, תערובת, מאכלות אסורות, עניני משפחה, כדי שלפחות תדע לשאול. כי יש בימינו בורות גמורה גם אצל הרבה בנות דתיות עד כדי שלא מתעורר אצלן אפילו הרהור אם צריך לשאול על מקרה פלוני או לאו.

עד כאן להלכות לדינים למשנה ולגמרא. אבל כל מה ששייך נתחם ונגדר בגדר „מחשבת ישראל” חובה ללמד אותן ולהעלותן בהדרגה לפי גילן ולפי רמת משכלן והשכלתן, כלומר לפי רמת יכולת תפישתן ולפי היקף הלימודים ההכשרתיים שכבר למדו. ובשום אופן אין המורה ממלא תפקידו ויוצא ידי חובתו אם ילמד דינים והלכות מעשיים ויניח חניכיו ללא השקפה נכונה, או במלים אחרות „ללא אלהים”. וכך פסק הרמב”ם בהלכות תשובה פ”י הל’ ה’ „לפיכך כשמלמדין את... הנשים... אין מלמדין אותן אלא לעבוד מראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רו זה מעט מעט ומרגילין אותן לענין זה (ידיעת ה’ כדי לעבדו מאהבה, כי לפי הידיעה תהיה האהבה כבהל’ ו) בנחת עד ששיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה”.

והואיל וכן, כלומר שלמידת ידיעת ה’ — מחשבת ישראל, חובה היא על כל יהודי בין איש בין אשה, כי זהו יסוד היסודות ועמוד החכמות של היהדות, ואי אפשר להגיע לזאת ללא ידיעת המדעים ההכשרתיים, נמצאת אומר שידיעת אותם המדעים חובה על כל אדם בין איש בין אשה, וכמו שפסק הרמב”ם בהלכות תשובה פ”י הל’ י’ „לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו”. חכמות ותבונות הללו הגדירים הרמב”ם יפה בספרו הקדוש מורה נבוכים חלק א פ’ לד וז”ל „ולכן חובה בהחלט להתבונן בכל המציאות כפי שהיא כדי שנקח מכל דבר ודבר הקדמות אמיתיות נכונות שיועילו לנו במחקרינו האלהיים, יש הקדמות הנלקחות מטבע המספרים (מטימטיקה), ומסגולות התבניות ההנדסיות (גיאומטריה),... אבל עניני התכונה הגלגלית (אסטרונומיה) ומדעי הטבע (פיזיקה) איני חושב שיהא לך ספק בכך שהם ענינים הכרחיים להכרת יחס העולם ההנהגת ה’ היאך היא באמת, לא באופן דמיוני... והרי הכרחי למי שירצה להגיע אל השלמות האנושית להכשיר את עצמו תחלה במלאכת ההגיון (תורת ההגיון) ואחר כך במקצועות ההכשרתיים כפי הסדר, ואחר כך במדעי הטבע ואחר כך במדעי האלוהות”.

אמור מעתה אותם לימודים הנקראים משום מה „למודי חול” לגמרי אינם חול, ושלא כדברי ההויזים הרואים בלמודים הללו „אבוד עת”. כי ממה נפשך, אם לומדים מדעים הללו לשם פרנסה כדי להתפרנס בהוראתן או בשמושן הרי הם מצוה, בכלל למוד מלאכה ומקצוע שחז”ל בקדושין דף כט מגו „וללמדו אומנות” בכלל „מצות הבן על האב”. ואם אינן לשם מקצוע אלא לרקחות ולטבחות ללמודי ידיעת ה’ כפי שכתב הרמב”ם הרי הן קדש, וכבר פסק הרמב”ם כי מדעי האלהות נקראים „פרדס” כמ”ש בהלכות יסודי התורה פ”ד הל’ יג. ובהלכות תלמוד תורה פ”א הל’ יב פסק „והענינים הנקראים פרדס בכלל הגמרא הם” אם כן לא רק שלמודים הללו בכלל מצוה אלא הם גם קדש ובכלל למוד הגמרא, שהם האמצעים לידיעת ה’. וברור שאין לעשותן עיקר, אלא הגמרא עיקר והן טפל. ומה הפלא. הרי אברהם אבינו לא הכיר את ה’ כי אם

דרך האסטרונומיה כפי שמסרו חז"ל בבראשית רבה תחלת סדר לך לך. ואיוב הכיר את ה' דרך הביולוגיה כאמרו ומבשרי אחזה אלוה (איוב יט כו). ואף למוד שפות יאה לנשים, והכי איתא בירושלמי פאה פ"א הל' א, ר' אבהו בשם ר' יוחנן מותר לאדם ללמוד את בתו יונית מפני שהוא תכשיט לה. אם כי שם חלקו עליו אחרים וטענו שלא שמעוהו מר' יוחנן, הרי כלל הוא אצלנו אין לא ראינו ראייה (עדות פ"ב מ"ב).

3) אשה חייבת ללמוד דיני עצמה. אם להסתפק בקצור ש"ע או בלמוד יסודי. לדעתי יש להעמיק את הלמוד באופן יסודי עד כמה שאפשר. כי למידת הקצורים מביאה לפעמים נזק, לפי שהקצורים מורכבים מהלכות יסוד וממנהגים שלא תמיד אי אפשר לוותר עליהם. וכבר היה לפני מעשה, אם התלוננה על בתה שהיא מתפקרת בעניני טהרת המשפחה, ולאחר בדיקת הענין התברר כי בגלל לחץ בעל הבת נאלצה לוותר על מנהג מסויים, וכיון שאינה מבחינה בין מנהג לדין, החליטה שאין טעם להחזיק מקצת ולוותר על מקצת, והגיעה לידי התפקרות גם בעניני שבת ועוד, וכאשר הוסבר לה כי בוותרתה על אותו מנהג אינה פוגעת בשום איסור תורתי, חזרה להתנהג כדת משה וישראל בכל הליכותיה ללא אותו מנהג. ולכן יש בהחלט להעמיק עד כמה שאפשר, כי זה תריס בפני הפורענות.

4) גם בעניני נדה יש להעמיק את ידיעות החניכות עד כמה שאפשר, ולהבחין בין הלכות ודינים יסודיים ובין מנהגים של עדה זו או אחרת. כן יש לציין את מנהגי העדות השונות במדה שהמורה יודעת אותן כפי אמתתן תוך הדגשת היסוד ההלכתי שבהן. וכן בעת למוד הדינים היסודיים יש להדגיש את השטות השונות של הפוסקים, למשל הרמב"ם פוסק כך והשו"ע פוסק כך ונוהגים כך, כדי שאם תשמע הנערה בבית אחרת תדע שאין מנהג הוריה בטעות, וגם כדי שבית הספר לא יתנגד לבית. היה מקרה שנערה מעדה מסוימת הדריכה אותה אמה לקראת נישואיה לפי מסורת אבותיה מדור דור, וכאשר הגיעה אל ה"מדריכה" שהיא מעדה אחרת גערה בה בנייפה שזה מנהג גוים, לבסוף התברר כי אותה הנערה הדריכה אותה אמה כדת וכדין, כדעת גדולי הפוסקים הראשונים, ואשר ה"מדריכה" בורה בהם לגמרי.

5) ותשובה לחינוך ל"אמונת חכמים" ולהתייעץ ולשאול רב. עם העמקת יראת ה' ואהבת ה' וידיעת הדינים ביסודן לא יקשה על הנערה לשאול מורה הוראה בכל ספק שיתעורר לה.

6) יש להעמיק את האמונה באמתת תורת ישראל המקובלת איש מפי איש עד משה רבנו, ולהחדיר נאמנות מעתיקי השמועה עד חכמי ישראל שבימינו. אך יש להזהר ממה שקוראים "פולחן האישיות" עד כדי האלהת בשר ודם כפי שמקובל בחוגים מסויימים, כי בכך מתשטש צלם אלהים של הפרט.

תפלה וברכות

7) וחיוב האשה בתפלה וברכות: אשה חייבת בתפלה מן התורה כמ"ש הרמב"ם בפ"א מהלכות תפלה הל' ב' אך אין להקפיד על זמני התפלות. וכיון שתפלת שחרית היא הראשונה והיא הנתונה בדרך כלל לשליטת מורי בית הספר יש להקפיד עליה בהחלט. אך שאר התפלות יש להעיר עליהן כשטת חינוך עיקבית. אך לדעתי אין להקפיד אם לא התפללו. ולכאורה היה אפשר לומר שאינן רשאות להתפלל יתר התפלות "שהזמן גרמן" שהן צמודות לזמן, לשטת הרמב"ם שאין הנשים רשאות לברך על מצות עשה שהזמן גרמן כמ"ש בפ"ג מהלכות ציצית הל' ט. אך כיון שפסק בהלכות תפלה פ"א הל' ח "אם רצה אדם להתפלל כל היום כולו הרשות בידו" משום, נדבה, אלא שלדעתו צריך להוסיף בה דבר. ויתכן שגם לדעתו יכולות לכתחלה

לברך כל ברכות שלש התפלות כבברכות דף כ' מייתי אהא דנשים חייבות בתפלה קרא דערב ובוקר וצהריים מ"ט דרחמי ניהו ע"ש. ברם לשטת שאר ראשונים שהנשים יכולות לברך על מצות עשה שהזמן גרמן יכולות גם להתפלל בברכות יותר על חובתן. לפיכך יש להעירן להתפלל יתר התפלות כדי לשמור על עקביות אבל אין להקפיד על כך.

8) נשים המתפללות לעצמן אינן רשאות להתפלל במנין ולומר קדושה, וכדלקמן בתשובה 10. אבל אין למנען מלומר תחנון וסליחות וכדומה, ואף יש לעודדן לכך, כי דברים הללו מעוררים רגשות נעלים בהשתפכותן לפני ה', וזה מפתח אצלן את העונג שבתפלה ומעמיק את הדבקות ביראת שמים.

9) אינן רשאות לקרוא בתורה ולברך וכדלקמן בתשובה 10.
10) יש לחנך את העלמות לזמן לעצמן, ודין מפורש הוא נשים מזמנות לעצמן. אך אם עשר הן יש למנען מלזמן בשם, וכמ"ש הרמב"ם בהלכות ברכות פ"ה הל' ז, "ובלבד שלא יזמנו בשם". והמקור בגמרא ברכות דף מה, "והא מאה נשי כתרי דמין". וברור מכאן שאינן רשאות להתפלל במנין ולא לקרוא בתורה בברכה שהיא טעונה מנין.

11) לענין קדוש והבדלה, חובת הנשים כחובת הגברים, "כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה" ברכות דף כ ע"ב. ויכולה אחת מהן להוציא השאר, ואף להוציא גברים אם הם בניה או אחים שלה.

בעית מנהגי העדות

12) 13) 14) בעית מנהגי העדות השונות בנוסח התפלה במנהגי כשרות הבשר ועוד, גם בעניני טהרת המשפחה, כל שלש השאלות הללו כלולות בתשובה 4. ואעיר רק על כך אם יש ליצור מיוזג גליות גם בהלכה. לדעתי חובה להשאיר את הדברים כמות שהן, ואף יש לעודד קיום המנהגים כפי שהן כי בקדש יסודן. וטענת מיוזג הגליות אינה אלא אשליה, עדין לא שמעתי בימינו על קהלה אשכנזית שקבלה מנהגי תימן בהלכה, או אף מנהגי ספרד. וכל הדבורים על מיוזג גליות אינם אלא דברי הבל, ואינם אלא טשטוש מנהגי גליות וביטולן, ויש מקרים שמבטלים את היותר נכון ויותר יסודי, ומחדירים במקומו את הפחות נכון והפחות יסודי. ויש גם מורים המטיפים לנו לעמוד לפני "שלשה הדיוטות" לעשות התר נדרים כדי לבטל מנהגותינו היפים והיסודיים, ומוכנים הם אף להיות ההדיוטות לשם כך. לפיכך יש להשאיר את הדברים כפי שהם עד יבוא מורה צדק.

בעיות שונות בהלכות מוסר וצניעות

15) רחיצה מעורבת בים או בבריכה פוגמת מאד בתחושת הצניעות של בת ישראל הכשרה, מקהה את חוש הרגשת זרות העירום וההתערטלות בפני גברים, והרי זו פגימה נפשית שאין לה תקנה. נכון הדבר שהדגשת איסור ההסתכלות בעריות היא על הגבר, אך גם האשה מזהרת לפחות על "ולפני עור לא תתן מכשול" שגם זו מצוה של תורה. ולכן לדעתי יש להחדיר לתודעתן של החניכות את חומר הדבר הן מצד האסור והן מצד הפגימה הנפשית הנשית השלמה.

16) על ביקור בקולנוע ותיאטרון וקונצרט, לדעתי אין לכלול את כולן במארג אחד, ואין למנוע מן החניכות לבקר בקונצרט. גם תיאטרון במדה ואין שם דברי נבלה או הצגת תועבה אלא הצגה חינוכית. אבל הקולנוע הרי חזקתו גירוי יצרים ושלהוב תאוות, אשר תחושותיו

בהמיות האפלות של האדם מובלטות שם, וגורמות כפי שהתבטאה בבית הדין נערה שנתפשה לעברה „ההצגה בקולנוע גרמה לבלבול חושים“. מאידך האיטור הסתמי מגרה את הסקרנות בבחינת „מים גנובים ימתקו“, לפיכך יש להעמיק את תודעת התיעוב שבגירויים חיצוניים בזוים כאלה, לפתח את הצד המוסרי שבדבר, את החן והיופי שבצניעות, את האדמיות שברצינות. ואת הבהמיות והכלביות שבאותם הנוהגים מנהגי חיות היער, ואף גרועים מהם, כי בעלי החיים עושים מעשיהם בתום ובטבע, ואלה הראשונים עושים מעשיהם בשיא הכיעור ובהבלטתו. ויש להביא לפנייהם פירושו הנאה של הרמב"ם במורה הנבוכים ח"ג פ"ח לאמרת חז"ל בגמרא יומא כט א „הרהורי עברה קשים מעברה“ וזה תוכן לשונו „ויש לי בבאור זה פירוש מופלא מאד, שהאדם אם עשה עברה הרי עשה העברה בחומר שלו כלומר שהוא עבר בבהמיותו, בחלק המשותף לו ולבהמה. אבל המחשבה הרי היא מסגולות האדם הנספחת לצורתו, וכאשר הרהר במחשבתו בעברה הרי עבר בנכבד ביותר שבחלקיו, כי אין אשמת מי שהתעמר בבן-חורין מלומד כאשמת מי שהתעמר בעבד סכל. כי הצורה הזו האנושית וכל סגולותיה הנספחים לה אין ראוי להשתמש בהם כי אם במה שעוטר לו, להתחברות בנעלה, ולא להתדרדרות לעמקי השפלות“ וצפיה בהצגות הנפוצות היום בבתי הקולנוע אינה אלא התדרדרות לעמקי השפלות.

17 קריאת שמע ותפלה של אשה כנגד אשה שאינה לבושה בצניעות, דינה כדין קריאת שמע ותפלה של איש כנגד איש שאינו לבוש כהוגן, כלומר אף שגופו ערום כל שערותו מכוסה אין אסור לקרוא קריאת שמע ולהתפלל כנגדו.

18 אשר לשירת אשה במקלה בנוכחות גברים, הרי גם נשים מוזהרות מלהכשיל, ואסור „ולפני עור“ נוהג בנשים כבאנשים.

19 שאלת המכנסים לבנות בטיולים ובטפוסים הרים. צדקו אמנם אותן הבנות שטענו כי חצאית או שמלה מעל המכנסים אינו אסתטי למי שאינו רגיל בכך. ברם אפשר לפתור את הבעיה במכנסי התעמלות מתחת לחצאית או לשמלה, וזה צנוע ואף אסתטי לכל הדעות. כי המכנסים לנשים הוא לבוש של שחיץ, בפרט אותם ההדוקים המגלות יותר מטפח, וכל חיטובי אבריה ופרקיהם לרבות הפנימיים ניבטים לעין כל. וכבר מצאנו בכהנים שהם לבושים מכנסים וכתונת, ואע"פ כן ראתה תורה בפשיקת רגליהם ערוה שנ' ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו (שמות כ כג).

20 אין להתיר מכנסים גם בשדות לצורך עבודות שונות, ואפשר לעשות כל העבודות בחצאית או שמלה ללא כל קושי, ואע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר, הערביות מסורבלות בלבושן ועושות כל עבודה נשדה, מטפסות על העצים, בוצרות בענבים, אורות בתאנים, מוסקות בותים, קוטפות במלילות, קוצרות בתבואה, ולוקטות ירקות. וכרוז שזה ענין פסיכולוגי יותר מאשר למעשה, אדרבה יהיו נא בנות ישראל הצנועות דוגמה לאחיות ויראו לאחרים שאפשר לעשות הכל בלבוש צנוע ומכובד.

21 במקרה של הוראת רופא מבחינה בריאותית אין למנוע לבישת מכנסים במדה שלא יהא מהודק, וכשאין תחליף אחר שפעמים הוא יותר טוב כגון גרביוני צמר וכדומה.

שירות לאומי

22 יש לעודד שירות לאומי של בנות דתיות כמורות מחנכות ומדריכות בעיירות פיתוח, וברכה רבה תהיה בעבודתן להחדיר דת משה ויהודית בתודעת בנות אותן העיירות אשר בדרך כלל ההפקרות משתלטת עליהן. וזאת בשני תנאים, האחד שהנערה היוצאת לשירות לאומי היא

בעלת הכרה דתית גבוהה, ושנית שיהא במקום פקוח מקיף ורציני על הליכותיה, שלא תהא בבחינת „בא ללמד ונמצא למד“ כי אז יצא שכרה בהפסדה, וכל חנוכה ירד לטמיון לאסונה ומגינת לב הוריה ומוריה.

(23) גם כאחיות הגון הדבר שישרתו, ובתנאי שתהיה הסביבה מתאימה, ואשר באמת קשה למצוא סביבה מתאימה, כי מבחינה זו הנעשה באיזה מוסדות אין לתאר, וקשה מאד לעמוד בפני הפיתוי והשחץ של הסביבה.

(24) גם במלחמת מצוה שאמרו „אפילו חתן וחדרו וכלה מחופתה“ עדין איני יודע התר לאשה לשאת נשק, וכל מה שאמרו „כלה מחופתה“ הוא בפעולות עזר, לטבחות ולרקחות ולאופות, וכל כיוצא בזה בכל דור לפי צרכיו, וצרכים אלה רבים מאד בישובי הספר.

(25) אינר למשמר האזרחי בישובי הספר, או במרכזים עירוניים. אם קבוצת נשים לבדן ללא צמידות גבר, מסתובבות ביום ללא נשיאת נשק, ורק לשם בקורת פן תמצאנה דבר חשוד להזעיק את הממונים על כך אין בכך כלום. ברם רצוי לשמור על כבוד בת ישראל, בבחינת „כבודה בת מלך פנימה“.

(26) עדין איני יודע שחברות בכנסת נקראת „כיהון בשררה ציבורית“ והעוקב אחרי כל פרט מן הנמצאים שם יבין זאת.

(27) לשאלת כיצד יש להתיחס לפסק דינה של שופטת. איני רואה מקום לשאלה, וכי בידי הנידון להתיחס או שלא להתיחס? נוסף על כך הרי הלכה היא אצלנו בקבלו עליהם יכול לדון. אלא שיש לדון בצורת הקבלה ובאפיה, ואין כאן המקום לדון בו. נכון כי שלמה המלך מינה גם דיינות ושופטות נשים, אך אין אנו יודעים למה ולמי דנו, שכך אמרו בקהלת רבה ב' פיסקא י' „שדה ושדות דיינים זכרים ודיינות נקבות“ אך כאמור אין אנו יודעים למי ולמה.

יתכן שהארכתי בכמה פרטים שאינן לטעמו של פלוני או של אלמוני. ויש דברים שרבו בהן הדעות והסברות ומחלוקות הפוסקים והמפרשים, והבאתי רק דעה הנראית לי, ולא דעות אחרים אף שידועים לי.

בכבוד רב
יוסף קאפח